

Raimundas Lopata*

*Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija***

Kaliningradas Europos saugumo architektūroje po Krymo aneksijos

Po Rusijos agresijos prieš Ukrainą ir Krymo okupacijos nekelia abejonių Maskvos pastangos daryti įtaką galios pusiausvyrai ir Baltijos jūros regione. Šios pastangos dažniausiai yra analizuojamos *post factum*. Tarsi netikėtai buvo prisimintas ir Rusijos potencialas tokiai įtakai, pasinaudojant Kaliningrado (Karaliaučiaus) srities veiksmu. Tai kelia įtarimų, kad akademinuose tyrimuose kaliningradistikai, kaip geostrateginiams veiksmams, nebuvo skiriamas deramas dėmesys.

Kyla klausimų, kaip transformuojasi Rusijos Federacijos Kaliningrado (Karaliaučiaus) srities geopolitinis statusas, kokį vaidmenį Europos saugumo architektūroje šiam eksklavui numato Maskva ir ar tas vaidmuo tik regioninis? Vienas iš būdų ieškoti atsakymų – verifikuoti metropolijos taikomą sričiai valdomumo modelį, įtikinamai pagrįstą geopolitinio įkaito koncepcija.

Maskva griežtina socialinių – socialinių, ekonominių ir politinių procesų Kaliningrado srityje kontrolę. Ji finansinėmis subsidijomis, infrastruktūriniais projektais ir įstatymiškai modifikuodama srities statusą, mėgina stabilizuoti socialinę-ekonominę padėtį eksklave, deda visas pastangas palaikyti Kaliningrado srities gyvybingumą izoliacijos ir tranzito varžymo (nutraukimo) sąlygomis. Politinė kontrolė užtikrinama Maskvos tiesioginiais statybiniais srities vadovybėje ir „Vieningosios Rusijos“ dominavimu vadinamosiose renkamosiose institucijose.

Po karo prieš Gruziją, t. y. maždaug nuo 2009 m., Rusija ėmėsi kryptingų žingsnių sparčiau modernizuoti ir perorganizuoti savo karines pajėgas. Analizuojant Rusijos karinių pajėgų vystymo priemones, taikytas Vakarų karinėje apygardoje, galima teigti, kad 2015–2016 m. Maskva įgijo visišką konvencinės ginkluotės pranašumą prieš NATO. Kaliningrado srities vieta šiame procese buvo esminė. Ne tik menamai, bet ir praktiškai, šis eksklavas tapo Rusijos karinio bastiono funkcijas atliekančiu veiksmu. Stratiškai vertinant, tai prikelta naujam gyvenimui sena Kaliningrado perspektyva.

Kaliningradas tapo Rusijos A2/AD „burbulo“ centru, keliančiu iššūkius Skandinavijos šalių, Suomijos, Baltijos valstybių, Lenkijos, ergo Vakarų Europos saugumui. Kaliningradas virto veiksmu, mažinančiu Baltarusijos geopolitinį vaidmenį. Nuosekli Kaliningrado remilitarizacija daro įtaką ne tik regiono valstybėms, bet ir transatlantiniams santykiams. Maskvos tikslas – ir Kaliningrado veiksmas turi tapti strateginiu dialoge dėl jėgų balanso su Vakarais, visų pirma su JAV. Maskva neslepia, kad lygiagrečiai su Kaliningrado sritimi Baltijos jūros regione remilitarizuojamą Tolimuosiuose Rytuose Kurilų paskirtis – mažinti geostrateginę JAV įtaką, didinti Rusijos saugumą ir už jos sienų perimetro.

* Prof. dr. (HP) Raimundas Lopata – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto profesorius, Adresas korespondencijai: Vokiečių g. 10, 01130 Vilnius, tel. 8 5 251 4130, el. p.: raimundas.lopata@tspm.vu.lt

** Studija parengta Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos užsakyму. 2017 m. lapkričio 13 d. autorinė sutartis Nr. 8P-8.

Įvadas

Po Rusijos karinės intervencijos į Ukrainą ir Krymo okupacijos prasidėjusi galios pusiausvyros slinktis Baltijos jūros regione verčia permąstyti Rusijos Federacijos Kaliningrado srities geopolitinį statusą, jo vietą Europos saugumo architektūroje.

Verta priminti, jog problemos, ilgą laiką įvardijamos Kaliningrado galvosūkiu, ištakos ir originalumas – geopolitinės. Glaustas jų apibūdinimas būtų toks. Po Antrojo pasaulinio karo Sovietų Sąjungai atitekusi Rytų Prūsijos dalis buvo paversta milžiniška sovietų karine baze. Ji atliko forposto prieš Vakarų ir barjero, padedančio SSRS užtikrinti Rytų Pabaltijo priklausomybę bei dominavimą Lenkijoje, funkcijas. Po Šaltojo karo Rusijos Federacijai priklausanti, labiausiai į Vakarų nutolusi, beveik milijoną gyventojų turinti 15 100 kvadratinų kilometrų teritorija, nors ir besiribojanti su Baltijos jūra, sausumoje buvo atskirta nuo metropolijos ir virto (pusiau) eksklavu. Palaipsniui šis eksklavas atsидūrė skirtingų saugumo struktūrų kryžkelėje, o vėliau – vienos iš jų – euroatlantinės – apsuptyje. Padėties pokyčiai pagimdė vadinamąjį kaliningradistikos diskursą, t. y. tarptautinės politikos Vidurio ir Rytų Europoje slinkčių, taip pat SSRS / Rusijos Federacijos vidaus transformacijos veikiamus politinius sprendimus ir akademinės diskusijas bei tyrimus (R. D. Asmus, S. Browning, S. Dewar, D. Fairlie, P. Holtom, P. Joenniemi, R. Krickus, Č. Laurinavičius, R. C. Nürick, I. Oldberg, A. Sergiunin, V. Sirutavičius, I. Stanytė-Toločkienė, Ch. Welmann ir kt.) dėl šio Rusijai priklausančio eksklavo vaidmens Rytų–Vakarų santykiuose, jo vietos Rusijos užsienio ir vidaus politikoje¹.

1. Tyrimų probleminiai laukai

Akademinėje literatūroje interpretacijų Rusijos Federacijos Kaliningrado srities tema panorama gana plati. Pastebėtina, kad tyrimų smaigalyje atsidurdavę klausimai – kaip SSRS žlugimas darė įtaką Kaliningrado sričiai, kuo ji bus ateityje, koks vaidmuo teks metropolijai ir kaimynams, kokį poveikį ji patirs dėl euroatlantinės plėtros į Rytus, kaip tarptautinė bendrija turėtų padėti sričiai adaptuotis prie kintančios aplinkos ir pan. – dažniausiai sutapdavo su Vakarų–Rytų santykių po Šaltojo karo slinktimis. Kadangi pastarąsias iš esmės ženklino vadinamosios naujos saugumo architektūros paieškos, Kaliningrado

¹ Lopata R. (2006), *Rusijos Federacijos Kaliningrado srities geopolitinė transformacija. Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga*, Vilnius: Vilniaus universitetas, p. 6.

tematikoje įsivyravo nesaugumo, „sirtyje potencialiai užkoduotos grėsmės“ įveikos tendencija.

Jos sklaidą sąlyginai galima skirstyti į tam tikrus etapus. XX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje – dešimtojo dešimtmečio pradžioje šią tendenciją atspindėjo tekstai, modeliuojantys Kaliningrado srities ateitį Potsdamo šleifo pagrindu, taip pat nagrinėjantys srities keliamą karinę grėsmę Baltijos jūros regiono saugumui.

Maždaug XX a. dešimtojo dešimtmečio viduryje kaip alternatyva įvairiems srities internacionalizavimo bei demilitarizavimo pasiūlymams buvo pradėta vystyti Kaliningrado – „Baltijos Hong Kongo“ – idėja. Ja mėginta atskleisti srities, kaip galimo ekonominio tilto (sąsajos) tarp Rytų ir Vakarų, potencialą.

Amžių sandūroje, po praktinių žingsnių sumažinant eksklavo militarizacijos lygį, kaliningradistikoje sustiprėjo prioritetai nekarinio pobūdžio grėsmėms. Vis daugiau dėmesio susilaukė klausimai dėl Europos Sąjungos plėtros į Rytus poveikio socialinei-ekonominei srities raidai, jos atsilikimo nuo kaimynų ir virtimo „dviguba periferija“ pasekmių. Populiariomis tapo rekomendacijos, siūliusios tokio pobūdžio problemas įveikti tais politinės erdvės organizavimo principais, kuriais remiasi ES daugiapakopė valdymo logika ir kurie yra skleidžiami ES plėtros.

Pagaliau Kaliningrado sričiai atsidūrus NATO ir ES apsuptyje, kilusios įtampos buvo susietos su Rusijos keleivių, prekių, karinio tranzito į / iš Kaliningrado srities praktiniais-techniniais sprendimais².

Taigi, Kaliningrado sritis netapo tuo veiksniumi, kuris užtvėrė kelią euroatlantinių institucijų plėtrai, jis nesukėlė karinio konflikto, kaip kartais buvo prognozuojama, galų gale vadinamojo minkštojo saugumo kontekste nevirto „juodąja skylė“, socialinės-ekonominės destabilizacijos Baltijos jūros regione židiniu, apie ką taip pat buvo nemažai šnekėta ir rašyta. Kitaip tariant, galima būtų teigti, jog Kaliningrado ratas juda pirmyn, skatindamas galvoti apie pažangą po kiekvieno ciklo.

Kita vertus, neišsipildė ir optimistinis scenarijus, reikalaujantis netradicinių susiklosčiusios situacijos sprendimų, brėžęs laisvos prekybos, plačios autonomijos ir aiškaus srities savaveiksmiškumo kontūrus. Akademinės diskusijos dėl to, ar šioje Baltijos jūros regiono dalyje stebimas Vakarų ir Rytų struktūrų persidengimo procesas iš esmės neutralizavo sirtyje „užkoduotą potencialią grėsmę“, tebevyksta. Tiesa, jos iki Rusijos agresijos prieš Ukrainą nebuvo aktyvios, o ir diskutuota senomis temomis. Kitaip tariant, tebesiaiškinama, ar eksklavas, atsižvelgiant į jo istorinius, kultūrinius,

²Plačiau žr.: Lopata (1 išnaša), p. 13–18.

socialinius-ekonominius, geopolitinius ypatumus, gali virsti nestabilumo židiniu, ar sritis, priešingai, turi potencialo tapti bandomuoju regionu Vakarų-Rusijos partnerystei?

Štai prieš keletą metų Švedijos gynybos koledžo finansuotoje kolektyvinėje monografijoje „Iššūkiai krizių valdymui Kaliningrade“ aptariamos, nesibodint istorinio rakurso, srities administravimo, socialinių ir ekonominių procesų valdymo, ekologinių grėsmių problemos³.

Lenkijai ir Rusijai 2012 m. pasirašius susitarimą dėl supaprastintų pasienio regionų gyventojų kelionių, suskubta džiaugtis teigiamam šio susitarimo pobūdžiui. Lenkai gana drąsiai kėlė tezę apie tai, jog į rusų eksklavą jau nebežiūrima išimtinai pro karinius žiūronus, besikeičiantys NATO, ES ir Rusijos Federacijos santykiai gali daryti teigiamą įtaką ir Kaliningrado vaidmeniui Lenkijos–Rusijos santykiuose. O tuometinis Lenkijos užsienio reikalų ministras R. Sikorskis dėkojo: „Ačiū rusų pirkėjams, [...] mūsų pasienio vaivadijose, patekusiose į susitarimu apibrėžtą teritoriją, parduotuvių apyvarta išaugo 30 %“⁴. Dėkojo lenkai rusams neilgai.

Po Rusijos 2014 m. agresijos prieš Ukrainą išryškėjęs akivaizdus Kaliningrado srities militarizacijos procesas optimizmą išskaidė. Atgimė prieš trejetą dešimtmečių vartotos karinio forposto, bastiono, placdarmo ir pan. sąvokos⁵. Prabilta apie realų karinį konfliktą.

2. Kaliningrado dosjė segmentai

Kaliningrado dosjė – tai metropolijos (Rusijos Federacijos) santykio su nuo jos geopolitiškai atskirtu teritoriniu fragmentu (Kaliningrado sritimi) būsenos raiškos, priklausančios nuo vidinių ir tarptautinių veiksnių, pynės (kombinacijos). Daugiau nei penkiolika metų vidinių ir išorinių veiksnių kombinacijos lemia jų įvairovę, vienaip ar kitaip keliančią Rusijai strateginio vyriausybės pajėgumo valdyti eksklavą sparčiai besikeičiančioje vidaus bei tarptautinėje aplinkoje uždavini. Tuo metu, kai akademinė bendruomenė at-

³ Krasnov E., Karpenko A., Simons G., eds. (2016), *Crisis Management Challenges in Kaliningrad*, London and New York: Routledge, 215 p.

⁴ Zukowski A., Modzelewski W. T. eds. (2016), *Kaliningrad: Its Internal and External Issues*, Olsztyn, Institute of Political Science University of Warmia and Mazury in Olsztyn, s. 81-92, 101.

⁵ Agee Ch. (2016), „Kaliningrad could be next flashpoint between Russia and the West“, <https://www.irishtimes.com/opinion/kaliningrad-could-be-next-flashpoint-between-russia-and-the-west-1.2845352>, 2016-10-27 ; Sukhankin S. “The Kaliningrad Oblast Today: A ‘Military Bastion 2.0’, Not a Bridge Cooperation”, <https://www.diplomaatia.ee/en/article/the-kaliningrad-oblast-today-a-military-bastion-20-not-a-bridge-of-cooperation/2017-06-25>.

kakliai tebeieško srities ateities vizijų, Maskva sprendžia kur kas pragmatiškesnius klausimus. Komplikacijas metropolijai kelia dilema tarp vaidmens, kuris, Maskvos nuomone, priklauso jai teisėtai (по праву) ir vaidmens, kurį jai leidžia atlikti išorinė aplinka. Kitaip tariant, Rusija priversta koreguoti savo galimybes įgyvendindama vienokią ar kitokią santykio su fragmentu strategiją, derindama ją prie kintančios aplinkos tiek srityje, tiek aplink ją. Nesėkmė sprendžiant šią dilemą atvertų realią galimybę sričiai tolti nuo Maskvos, neatmetant metropolijos defragmentacijos scenarijaus.

Metropolijoms didžiausią rūpestį kelia strateginio pajėgumo valdyti teritorinius fragmentus uždavinys. Jis reikalauja užtikrinti atskirtų regionų saugumą, tinkamą jų socialinę-ekonominę raidą, susisiekimą su jais, taip pat kryptingų pastangų formuojant teritorinės anomalijos gyventojų lojalumą centrui. Todėl metropolijos, ieškodamos būdų, kaip neutralizuoti grėsmes suverenitetui, dažniausiai siekia įtvirtinti teritorinėse anomalijose administravimą, kuris nepažeistų vyraujančių valstybėje politinės-teritorinės kontrolės principų, deda visas pastangas užtikrinti efektyvų ryšį ir susisiekimą su juo („kaimyninės valstybės, *host state* ignoravimas“). Kaimyninės valstybės vaidmuo pasireiškia jos reakcijoje į metropolijos veiksmus, siekiant užtikrinti susisiekimą su eksklavu / anklavu. O pastarasis, ypač tais atvejais, kai jo ir metropolijos santykių problematika pasiekia vadinamosios „aukštosios“ politikos lygmenį, patiria „eksklavo / anklavo sindromą“ – jeigu tokio pobūdžio teritoriniai dariniai vertinami kaip specifiniai ar ypatingi, tačiau konkrečiomis priemonėmis nėra realizuojami specifiniai jame gyvenančiųjų poreikiai, galų gale toks teritorinis darinys „praranda“ norą turėti specialų statusą. Kitaip tariant, minėtame trikampyje svarbiausias vaidmuo tenka būtent metropolijai, jos strategijai ir taktikai atskirtos teritorijos atžvilgiu.

Interesas stiprinti saitus tarp metropolijos ir eksklavo determinavo Maskvos strateginę liniją paversti šią sritį geopolitiniu įkaitu – cesijos procese kaip karo grobis atitekusia teritorija, kurią siekiama ne tik išlaikyti (vidinis aspektas), bet ir priversti kitas šalis, tarptautines institucijas įvykdyti arba susilaikyti nuo bet koks tiesioginio arba netiesioginio įkaito išlaisvinimo akto (išorinis aspektas).

Praktinė šio geopolitinio įkaito raida leidžia įvardyti tuos Kaliningrado dosjė segmentus (veiksnius), kurie lemia metropolijos (Rusijos Federacijos) santykio su nuo jos geopolitiškai atskirto teritorinio fragmento (Kaliningrado srities) būsenas raiškas:

- Strateginis Rusijos vyriausybės pajėgumas ir poreikis valdyti eksklavą:
 - teisinės srities priklausomybės Rusijai legitimizacija;
 - valdymo efektyvumas (administravimo gebėjimai, finansinė dimensija, socialinės-ekonominės modernizacijos aspektas, srities saviidentifikavimo problema);
 - karinė eksklavo funkcija.
- Kitų valstybių ir tarptautinių institucijų veiksnys Kaliningrado problemoje.
- Eksklavo teritorinės jungties su metropolija užtikrinimas (karinio, keleivių ir prekių tranzito klausimai).

3. Strateginis Rusijos vyriausybės pajėgumas ir poreikis valdyti eksklavą

Šiuo veiksniu iš esmės apibūdinama Kaliningrado srities, kaip saugumo objekto, vertė Rusijos Federacijai. Po Šaltojo karo eksklavinės teritorijos vertę apsprendė kelių priežasčių – simbolinių ir strateginių – kombinacija.

Formaliai pirmąsias atspindėjo rusų politinė retorika apie Kaliningradą / Kenigsbergą, kaip Rusijai teisėtai atitekusį ir priklausantį Antrojo pasaulinio karo trofėjų. Tačiau gelminiū tokios retorikos pagrindu buvo Kaliningrado srities statuso komplikacijos tarptautinės teisės požiūriu ir su tuo tiesiogiai susijusi vadinamojo Potsdamo šleifo įveika.

Antrąsias – praktiniai Maskvos bandymai išnaudoti srities geopolitinį reikšmingumą, t. y. arba išlaikyti eksklavą kaip karinį forpostą prieš Vakarus, arba paversti jį vartais, per kuriuos realizuotųsi Rusijos struktūrinis artėjimas su Vakarais, arba sukurti sąlygas jam virsti Rusijos geopolitiniu placdarmu („praeinamuoju pėstininku“) Europos Sąjungoje.

Pabrėžtina, kad vienoks ar kitoks srities geopolitinio reikšmingumo praktinis įgyvendinimas buvo neatsiejamas ne tik nuo Maskvos pastangų legitimizuoti Antrojo pasaulinio karo įgijinį, bet ir nuo pastangų jį efektyviai valdyti, t. y. įtvirtinti tokią institucinę bazę, kuri laiduotų politinį, teisinį bei ekonominį eksklavo stabilumą.

Dėl konkrečios Kaliningrado specifikos (Potsdamo šleifas, geopolitinė padėtis, socialiniai-ekonominiai ir kt. veiksniai) Maskvai didesnę reikšmę gali turėti būtent vidinis aspektas, oficialiai pridengiamas išoriniu. Kitaip tariant, Maskva siekė (siekia) išlaikyti ir sustiprinti srities politinį pavaldumą centrui, kartu ieškodama kelių jos socialinei-ekonominei modernizacijai, neleidžiančiai šiuo lygmeniu eksklavui dramatiškai atsilikti nuo kaimyninių valstybių, taip pat

būdų išnaudoti sritį kaip tam tikrą diplomatinį įrankį tarptautinėje politikoje.

Toks Rusijos politikos modelis eksklavo atžvilgiu vertintinas kaip adekvatus raktas Kaliningrado galvosūkiui spręsti⁶. Jis leidžia įveikti moksliniuose kaliningradistikos tyrimuose išryškėjusį paradoksą – Kaliningrado problemos kompleksas užfiksuotas, tačiau Kaliningrado galvosūkis tebelieka neišspręstas.

Formaliai išorinę įkaito mechanizmo sklaidą iliustravo Maskvos palai komas žaismas dėl dviejų metropolijos strategijų eksklavo atžvilgiu. Pirmoji – srities, kaip karinio Rusijos forposto, ypatingo strateginio regiono, atsižvelgiant į aplinkybes, atliekančio placdarmo įtakai plėsti ir (arba) barjero Vakarų įtakai stabdyti vaidmenį. Antroji srities, kaip ekonominių reformų bandymų aikštelės („bandomojo regiono“), galėjusio dėl savo palankios geografinės padėties tapti geopolitine sąsaja, jungiančia Rusiją su Vakarais ir lengvinančia ūkinius, žmonių ir idėjų mainus. Tačiau realioje diplomatinėje praktikoje sritis virto savotišku įkeistu daiktu, naudojamu Rusijos ir Vakarų strateginiuose mainuose, paremtuose atgrasinimo (sulaikymo) – nuraminimo ir susiejamumo (*engagement*) taktika. Paprastai kalbant, kuo mažiau NATO ir JAV dalyvavimo regione, tuo mažiau karinio rusų arsenalo srityje ir daugiau jos atvirumo ES plėtros bei europinės integracijos procesams. Tačiau tokia rusiškoji frazeologija ne tik nereiškė, kad Rusija atsisako naudoti sritį kaip veiksnį spaudžiant ir šantažuojant Lietuvą, o kai kuriais laikotarpiais ir Lenkiją, bet priešingai, naudojami tokie veiksmų legitimacijai. Vadinamojo rusiškojo tranzito – karinio, keleivių ir krovinių – peripetijos bene akivaizdžiausi tokio teiginio įrodymai⁷.

Formaliai vidinę įkaito mechanizmo sklaidą demonstravo vadinamųjų metropolijos išpareigojimų sričiai likimas. Nuo pat SSRS iširimo, kai Kaliningrado sritis tapo eksklavu, ji iš centro sulaukdavo nemažai išpareigojimų ar įpareigojančių pažadų. Tačiau svarbiausieji buvo trys. Federalinis centras skelbė užtikrinsiąs srityje Rusijos teisinį legitimumą, efektyvų valdymą ir stabilią teritorinės jungties su metropolija (heartlandu) netekusio regiono raidą. Maskva buvo įsitikinusi, jog savo arsenale turi užtekinai vidinių išteklių bei instrumentų, taip pat pajėgi išnaudoti ir išorinius veiksnius šioms išpareigojimams įgyvendinti. Todėl ji nesibodėjo teikti sričiai vilčių kaip kompensaciją už eksklaviškumą gauti naują politinį ir specifinį ekonominį statusą (Laisvoji ekonominė zona – LEZ, Ypatin goji ekonominė zona – YEZ), faktiškai neturėdama strateginio plano, kaip užtikrinti stabilią srities raidą, ir ne iš karto suvokdama tarptautinių procesų, pirmiausia – euroatlantinės integracijos masto ir spartos.

⁶ Lopata R. (2006), Įkaito anatomija. Kaliningrado jubiliejaus byla, Vilnius: Eugrimas, p. 20-22.

⁷ Laurinavičius Č., Lopata R., Sirutavičius V. *Military Transit of the Russian Federation through the Territory of the Republic of Lithuania. Rusijos Federacijos karinis tranzitas per Lietuvos Respublikos teritoriją*, Vilnius: Eugrimas, 79 p.

Būtent todėl formaliai metropolija neprieštaravo ir netgi skatino šią provinciją traktuoti kaip specifinį regioną. Tačiau iš tikrųjų neleido tam ypatingumui reikštis. Tokiu būdu buvo siekiama sužadinti ir palaikyti srityje savotišką Stokholmo sindromą – kaliningradiečiai patys turi susitaikyti su įprasto Rusijos regiono statusu, t. y. visus sprendimus dėl srities raiškos priims Maskva, o sričiai nebus leista reikštis kaip subjektui.

3.1. Teisinės srities priklausomybės Rusijai legitimizacija

Po Sovietų Sąjungos žlugimo eksklavinė Kaliningrado srities padėtis pagimdė specifinių politinių, ekonominių ir psichologinių įtampų. Ypač situaciją komplikavo tai, kad geopolitinės permainos sukėlė debatus ne tik dėl unikalios valstybės fragmento pobūdžio, bet ir dėl jo tarptautinio pripažinimo Rusijai statuso.

Pastaruoju atveju aiškinta, kad Kaliningrado srities sąsajos su Rusija turi istoriškai apibrėžtą ribotą kontekstą. Faktiškai buvusi Rytų Prūsija su Kenigsbergu atiteko Sovietų Sąjungai po Antrojo pasaulinio karo kaip priemonė, užtikrinanti Rytų Pabaltijo priklausomybę Sovietų Sąjungai. Jokių istorinių teisių į šią teritoriją Maskva neturėjo. Kitaip tariant, buvo keliami mintis, kad Kaliningrado srities klausimas neatsiejamas nuo politinės srities ateities problemos, nes juridinė krašto priklausomybė Rusijos Federacijai yra negalutinė ir terminuota (suvereno nėra, nes Potsdamo konferencijoje Rytprūsių dalis buvo priskirta laikinam SSRS administravimui iki būsimo taikos suregulavimo).

Šiuos aiškinimus po „geležinės uždangos“ griuvimo atspindėjo Vakaruose ir kaimyninėse valstybėse pasirodę įvairūs srities internacionalizavimo (padalinimų, kondominiumų, eksteritorialumo, dekolonizacijos, autonomizacijos, nepriklausomybės ir pan.) planai.

Kita vertus, debatus lydėjo ir sąmoningos Maskvos pastangos inicijuoti ir kaitinti tokio pobūdžio diskusijas. Europos valstybės buvo išprovokuotos oficialiai atsiriboti nuo internacionalizavimo planų. Kaimyninės (tarpinės) valstybės, pirmiausia – Lietuva, pasirašė sutartis ir susitarimus dėl garantijų užtikrinti sąlygas Kaliningrado srities gyvybingumui (rus. – *žizneobespečenije*) laiduoti, kartu fiksuojant metropolijos „ypatingą suinteresuotumą“ eksklavo raida. Tokiu būdu metropolija siekė įtvirtinti politinį argumentą dėl organinio srities ryšio su kontinentine Rusija, o srities politinės ateities problemą pakeisti „techniniais“ regiono ekonominės ir socialinės plėtros klausimais.

Rusija griežtai reaguoja į bet kokius bandymus kvestionuoti teisinę Kaliningrado priklausomybę.

2017 m. sausio pabaigoje parlamentaras Linas Balsys paragino peržiūrėti Kaliningrado srities (KS) statusą, reaguojant į Rusijos įvykdytą Krymo aneksiją. Oficiali ir neoficiali Maskvos reakcija buvo tokia perdėta, kad Lietuvos užsienio reikalų ministerija suskubo pareikšti, kad ši sritis yra integrali Rusijos Federacijos dalis, „tačiau Lietuva ir toliau nepripažins vienašališkų sienų pakeitimų, kaip ir nepripažins ir Rusijos įvykdytos Krymo okupacijos bei aneksijos“⁸. Oficialiajam Vilniui gerai žinoma ne tik, kaip Rusija reaguoja į panašius pasiūlymus, bet ir kaip ji juos inicijuoja. Štai keli pavyzdžiai.

Apie iniciaciją. 2013–2014 m. sandūroje kilus Maidano įvykiams Kijeve, Kaliningrado gubernatorius Nikolajus Ciukanovas garsiai pareiškė, kad „Vakarų slaptosios tarnybos Lenkijos ir Lietuvos rankomis siekia srityje įžiebtį kitą Maidaną“⁹. Vakarai atsiribojo.

Apie reakcijas. 2016 m. rugsėjo pradžioje V. Putinas, duodamas išskirtinį interviu vyriausiajam „Bloomberg“ redaktoriui Johnui Mickletwait, į juokais užduotą klausimą, gal Rusija atiduotų Kaliningrado sritį, pikta atsakė: „Na, o aš jums pasakysiu visai rimtai. Jei kam nors norisi peržiūrėti Antrojo pasaulinio karo rezultatus, pabandykite padiskutuoti šia tema. Bet tada reikia kalbėti ne apie Kaliningradą, o apskritai apie rytines Vokietijos žemes, apie Lvovą, priklausiusį Lenkijai ir taip toliau“, – atsakė V. Putinas. „Dar yra ir Vengrija, ir Rumunija. Jei kas nori atverti „Pandoros skrynią“ ir pradėti su ja dirbti – prašom, pradėkite“, – pareiškė Rusijos vadovas¹⁰.

Beje, šiame interviu V. Putinas pabrėžė ir tai, kad neprekiaus ir Kurilų salomis. Jis neįžvelgė Kurilų byloje jokių paralelių su Rusijos–Kinijos pasienio ginču dėl 174 kv. km. teritorijos, kurią Maskva 2005 m. atidavė Pekinui. Pasak Rusijos vadovo, rusų–kinų santykiuose vyrauja aukščiausio lygio pasitikėjimas, kurio kol kas su japonais nėra¹¹.

Pabrėžtina, kad Kaliningrado srities ateities klausimą Maskva siejo (sija) ne tik su Potsdamo šleifo įveika santykiuose su Vakarais, bet ir su Kurilų priklausomybės klausimu byla santykiuose su Japonija, o plačiau – šios bylos įtaka Rusijos strategijai su Tolimaisiais Rytai apskritai.

⁸ URM sureagavo į L. Balsio pareiškimus: „Lietuva nekelia klausimų dėl Rusijos Kaliningrado srities statuso“, delfi.lt, 2017 m. sausio 30 d.; Goble P. (2017), „Is Kaliningrad on Its Way to Becoming “Russia’s Crimea?”“, <https://jamestown.org/program/kaliningrad-way-becoming-russias-crimea/>, 2018-02-22.

⁹ Sukhankin S. (2016), „Kaliningrad: Russia’s Stagnant Enclave“, http://www.ecfr.eu/article/commentary_kaliningrad_russias_stagnant_enclave_6052, 2017-06-24.

¹⁰ „V. Putinas įspėjo dėl svarstymų apie Antrąjį pasaulinį karą“ (2016), / <https://pasaulis.lrytas.lt/ivykiai/v-putinas-ispejo-del-svarstymu-apie-antraji-pasaulini-kara.htm>, 2017-10-25; „We do not trade territories: Putin on Kuril Islands compromise with Japan“ (2016), <https://www.rt.com/news/357970-putin-japan-bloomberg-interview>, 2017-11-02.

¹¹ „We do not trade territories: Putin on Kuril Islands compromise with Japan“ (10 išnaša).

Kitaip tariant, Rusija suvokia, kad absoliutus teritorinis legitimumas yra nepasiekiamas tiek Kuriluose, tiek galbūt mažesniu laipsniu Kaliningrado srityje. Maskva tikisi spręsti šią problemą palankaus sau balanso sukūrimu: rytinių sienų legitimumo kvestionavimą iš Japonijos (JAV) pusės ji bando atsverti kinų korta, o Kaliningrado srities priklausomybę – Vakarų Europos valstybių korta¹². Beje, tokiu balansavimu Kremlius tikisi ne tik išlaikyti *status quo* vakariniame ir rytiniame flanguose, bet ir neuždaryti kelio savo eventualiems politiniams, diplomatiniais, įtakos sferų, neatmetant teritorinių, laimėjimams.

3.2. Valdymo efektyvumas

Bandymai galios pusiausvyros kombinacijomis neutralizuoti srities statuso kontroversiškumą tarptautinės teisės požiūriu turėjo ir turi tiesioginę įtaką Maskvos pozicijai dėl praktinės eksklavo valdymo raiškos.

Kremlius stengėsi sukurti galimo savaveiksmio Rusijos Federacijos subjekto – Kaliningrado srities – įvaizdį. Tiesa, tokio įvaizdžio praktinės raiškos formos įvairavo.

Kaliningrado srities raidos trajektorija po 1991 m. atrodė gana optimistiška. Gubernatoriumi tapo progresyvus, liberaliai nusiteikęs Jurijus Matočkinas (1991–1996 m.), įsteigta Laisvoji ekonominė zona „Jantar“ („Gintaras“), sritis – Europoje, nemažos Rusijos valdančiojo elito dalies palankumas bendradarbiavimui su Vakarais. Visa tai suteikė peno viltims, kad netrukus Kaliningradas taps Rusijos vartais į Europą, Baltijos Hong Kongu ir net ketvirtąją Baltijos valstybę. Viltys buvo sustiprintos įvairiomis europietiškais pinigais paremtomis iniciatyvomis, turėjusiomis skatinti regiono socialinę-ekonominių vystymąsi.

Viltys ir iniciatyvos rezultatų nedavė. Apie Kaliningradą netrukus pradėta kalbėti kaip apie „juodąją skylę“, „dvigubą periferiją“, kurioje klesti korupcija, nusikalstamumas, alkoholizmas, AIDS ir pan.

Gubernatoriaus Leonido Gorbenkos laikais (1996–2000 m.) buvo įkurta Ypatingoji ekonominė zona, virtusi kontrabandos zona. 1998 m. finansinė krizė Rusijoje faktiškai sukėlė srityje ekonominę griūtį.

Gubernatorius, buvęs Rusijos Baltijos karinio laivyno vadas, admiralas Vladimiras Jegorovas (2000–2005 m.) bandė išeities ieškoti Specialiosios ekonominės zonos įstatymu ir Kaliningrado kaip „bandomojo regiono“ Rusijos–Europos Sąjungos santykiuose idėja, sustiprinta finansinėmis „Euroregionų“ ir Šiaurės dimensijos iniciatyvų paskatomis orientuoti sritį nuo planinės prie

¹² Lopata (1 išnaša), p. 20.

rinkos ekonomikos. Tai stabilizavo srities socialinį-ekonominį atsilikimą nuo kaimyninių valstybių, tačiau proveržio perspektyvos nenubrėžė.

Šios peripetijos atskleidė Rusijos (Maskvos) strateginę liniją – imituojant galimą srities savaveiksmiškumą įtikinti vietinį politinį elitą, jog federalinis centras turi srities raidos planą, kontroliuoja vidinius ir išorinius jo įgyvendinimo svetus.

Siekdamas sritį išlaikyti, o vėliau taip pat panaudoti ją kaip priemonę, veikiančią eurointegracijos procesus, Kremlius rinkosi tik tuos būdus ir sprendimus, kurie užtikrintų pasirinktos strategijos įgyvendinimą, nepaisant, kiek jie atitiko ar prieštaravo gyvybiniam srities interesams.

Kita vertus, federalinis centras savo veiksmams legitimacijai užtikrinti buvo priverstas atsižvelgti ir į jų praktinę pusę – nededant pastangų stimuliuoti specifinėje padėtyje atsidūrusios srities raidą, joje gali sustiprėti antifederalinės nuotaikos. Todėl valstybiniuose dokumentuose nuolat buvo pabrėžiamas tikslas užtikrinti srities, kaip neatskiriamos Rusijos Federacijos dalies, raidą, o federalinis centras nuolatos stengėsi su vietos politikais spręsti srities problemas. Tokiu būdu buvo mėginama švelninti tą aplinkybę, kad metropolijos nuolatinis dėmesys provincijai sutapdavo su vieno ar kito strateginio Maskvai klausimo sprendimu. Šį teiginį iliustruotų tiek peripetijos, susijusios su specifinio ekonominio režimo srityje likimu, tiek srities karinio isteblišmento vaidmens raiška, tiek vadinamojo rusiško tranzito klausimai.

Maždaug 2004–2005 m., artėjant vadinamajam Kaliningrado jubiliejui, Kenigsbergo miesto įkūrimo 750-osioms metinėms, Rusija ėmėsi modifikuoti geopolitinio įkaito modelį. Aiškėjo, jog pastarasis iš esmės veda į pato situaciją, neleidžiančią atsakyti į principinius klausimus – o kas toliau, ką duos lėšų pumpavimas ir laikymas už pavadžio svetimoje aplinkoje atidūrusio krašto?

Praėjusio dešimtmečio patirtis rodė, kad Kaliningrado klausimas pats savaime neišsprendęs, metropolijai nesuradus naujų veiksmų ir naujų veikimo erdvių. Kadangi Vakarai, tarp jų Lietuva ir Lenkija, dažniausiai tik konjunktūriškai, daugiausia dėl to, kad neturi tam tradicijų bei įgūdžių, demonstravo turinčios kokybes perimti regione iniciatyvą iš nusilpusios po SSRS Rusijos. Šiame kontekste būtų galima tvirtinti, jog minėto Kaliningrado / Kenigsbergo jubiliejaus peripetijos liudijo, kad Kremlius tuos naujus veiksmus bei naujas erdves surado.

Apsisprendimas įveikti barjerą – sulaužyti sovietinę tradiciją traktuoti miesto istoriją tik nuo 1945 m. ir pripažinti istorijos tęstinumą buvo reikšmingas Maskvos signalas Vakarams. Signalas sulaukė atsako iš Vakarų, konkrečiai iš paties svarbiausio šiuo aspektu kontrahento – Berlyno. Pabrėžtina, kad tai

nebuvo vien simboliniai gestai, kurių netrūko ir anksčiau. Dabar išryškėjo ir labai konkrečios strateginio bendradarbiavimo tarp Rusijos ir Vakarų kryptys. Viena iš tų krypčių – Šiaurės Europos dujotiekis per Baltijos jūrą – netrukus pasidarė matoma visiems¹³.

Neatsitiktinai tuo pačiu metu naujuoju srities gubernatoriumi buvo paskirtas Georgijus Boosas – energijos, ambicijų nestokojantis ir laisvas nuo stereotipų politikas iš metropolijos. Jis ne tik prabilo apie forpostinį srities vaidmenį Rusijos–Vakarų suartėjime, Kaliningrado kaip „mini-valstybės“ planus, bet ir ėmėsi, palaimintas Kremliaus, praktinių žingsnių ruošti eksklavą šiam vaidmeniui. Šią rolę pats G. Boosas apibūdino kaip „Rusijos langą į Europą“¹⁴. Pasak jo, Kaliningrado sritis turi būti ne teritorija, kurią europiečiai stengiasi išnaudoti kaip lengvatinę kortą skverbdamiesi į Rusijos rinkas, o placdarmu rusiškajam verslui integruotis į europines ir pasaulines rinkas. Todėl reikia sritį skubiai modernizuoti, t. y. sukurti skaidrią ir suprantamą finansinę sistemą, padaryti viešą biudžetinį procesą, padvigubinti energetinius srities pajėgumus, išvystyti transporto infrastruktūrą ir logistiką, pagaliau paruošti Specialiosios ekonominės zonos (SEZ) įstatymą taip, kad visos šios priemonės skatintų stambaus ir konkurencingo rusiškojo kapitalo atėjimą į sritį¹⁵. G. Boosas tikėjosi įgyvendinti savo planus įveikdamas korupciją, sukurdamas kitą, jo manymu, skaidresnę motyvacijų (privilegijų) sistemą ir stiprindamas ypatingu vadintą Kaliningrado tapatybės rusiškąjį aspektą.

Vien pastarojo aspekto konkretus kėlimas, siejant jį su eventualia rusų iš heartlando bei rusakalbių iš Baltijos šalių emigracija į eksklavą, bylojo ir apie mėginimą pajudinti iš mirties taško rusakalbių klausimą Baltijos valstybėse. Nors siekis išlaikyti įtaką Baltijos šalyse naudojantis rusakalbių karta išliko, tačiau tuo metu vykstant Rusijos ir Vakarų suartėjimui bandyta neteikti jam pirmenybės. Manyta, kad Kaliningrado veiksnys turi šansų tapti „praeinamuoju pėstininku“ sudėtingoje ES ir Rusijos geopolitinėje šachmatų partijoje. Natūralaus ir atviro suartėjimo sąlygomis tai būtų stiprinę krašto gyventojų europeizavimo tendencijas, galinčias sukelti Rusijai nepageidaujamų politinių padarinių. Todėl tokioje situacijoje ir ieškota būdų, kaip stiprinti krašto gyventojų lojalumą Rusijai.

Pirmuosius keletą metų buvo iliuzijų dėl ekonomikos augimo. Tačiau netrukus paaiškėjo, kad SEZ įstatymas kerta sunkiai pakeliamą smūgį smulkiajam ir vidutiniam verslui, ignoruoja užsienio investuotojus. Iliuzijas sukėlęs

¹³ Lopata (6 išnaša), p. 128–129.

¹⁴ Lopata R. (2005), „Kaliningrad Anniversary: the First Steps of Georgy Boss“, *Lithuanian Foreign Policy Review*, 1-2 (15-16), p. 127–152.

¹⁵ Lopata (14 išnaša); Sukhankin S. (5 išnaša).

europietiškų prekių reimportas į metropoliją dėl 2008 m. pasaulinės krizės nutruko. Kaliningrado sritis buvo pajungta visiškai Maskvos kontrolei, t. y. regiono ekonomika pasidarė iš esmės priklausoma nuo metropolijos finansinių dotacijų.

Kilus pasaulinei ekonominei krizei paaiškėjo, kad federalinis centras neišgali subsidijuoti srities kaip iki krizės. Maskvai pareikalavus ieškoti naujų „vidaus išteklių“, G. Boosas nutarė didinti mokesčius (pvz., prekybai naudotais automobiliais – populiariausiai smulkiojo verslo rūšiai), sumažinti išlaidas sveikatos apsaugai ir pan. Tai sukėlė kaliningradiečių nepasitenkinimą. 2009–2010 m. kilę masiniai protestai buvo pavadinti „Oranžiniu pavasariu“. Sąsaja su ukrainiečių „Oranžine revoliucija“ suteikė peno kalboms apie bręstančią Kaliningrade demokratų pergalę ir Kaliningradą kaip Rusijos Gdanską¹⁶. Tokios kalbos buvo per ankstyvos.

Kaliningradiečių protestus sukėlė ne tiek politiniai-vertybiniai įsitikinimai, o pragmatiniai-ekonominiai motyvai¹⁷. Protestai kilo dėl to, kad Maskva nesugebėjo įgyvendinti savo pažadų subsidijuoti Kaliningradą. Maskva sureagavo – ne ji kalta. Srities vadovybė buvo pakeista, mokesčiai atšaukti, subsidijos srities „gyvybingumui“ palaikyti – išskirtos. Situacija stabilizavosi, tačiau laikinai.

Vakarų sankcijos Rusijai po Krymo okupacijos palietė ir Kaliningrado sritį. Stagnuojančiai socialinei-ekonominei raidai įtaką darė ir 2016 m. balandžio 1 d. pasibaigęs Specialiosios ekonominės zonos statuso galiojimas. Tai palietė beveik 800 srities verslo kompanijų, kurios užtikrino darbo vietas ketvirtadaliui kaliningradiečių. Tiesa, Maskva suskubo išskirti 66 milijardus rublių kaip kompensaciją už SEZ statuso netektį, taip pat žadėjo paruošti naują įstatymą dėl Kaliningrado srities ekonominio-socialinio vystymosi¹⁸. To užteko, kad 2016 m. rugsėjo 18 d. srityje vykusiuose rinkimuose į Valstybės Dūmą, Kaliningrado srities Dūmą ir savivaldybių tarybas partija „Jedinaja Rosija“ („Vieningoji Rusija“) užsitikrintų triuškinamą pergalę, nors opozicijos atstovai prieš rinkimus ir prognozavo, kad „Jedinaja Rosija“ nesugebės surinkti daugiau nei 50 proc. balsų. Į Kaliningrado srities 40-ies narių Dūmą buvo išrinkti 27 valdančiosios partijos nariai¹⁹. Jie turi kvalifikuotą daugumą. Vadinamoji nesisisteminė, nepriklausoma opozicija iškovojo tik vieną mandatą. Bet ir jį laimėjęs „Naujųjų ratų“ vyriausiasis redaktorius I. Rudnikov 2017 m. buvo sulaikytas, iškėlus jam baudžiamąją bylą dėl prievartavimo duoti kyšį.

¹⁶ Sukhankin S. (2017), „Baltic Hong Kong No Longer“, <https://www.fpri.org/article/2017/04/kaliningrad-baltic-hong-kong-no-longer/>, 2017-05-02.

¹⁷ Sukhankin S. (9 išnaša).

¹⁸ Sukhankin S. (9 išnaša).

¹⁹ „Vybory 2016 (2016)“, „Dvornik“, 2016-09-27, No. 37 (1043), <http://pressa-online.com/ws.aspx?service=issue-file-download&iid=193814>, 2017-11-09.

Naująjį įstatymą dėl Kaliningrado srities ekonominio-socialinio vystymosi V. Putinas pasirašė 2017 m. gruodžio 5 d.²⁰ Jis įsigaliojo nuo 2018 m. sausio 1 d. Šiuo įstatymu numatytos naujos papildomos lengvatos SEZ rezidentams: socialinio draudimo mokesčių sumažinimas, investicijų minimalios ribos sumažinimas IT ir medicinos sektoriuose, supaprastinta vizų išdavimo užsieniečiams procedūra, praplėsta SEZ teritorija, įtraukiant į ją Kaliningrado srities vidaus vandenį ir Rusijai priklausančios Baltijos jūros dalį.

Vargu ar reikia aiškinti, kaip Kaliningrado srities rinkėjai balsavo 2018 m. kovo mėn. Rusijos Federacijos prezidento rinkimuose. Iškalbinga, kad prieš pat rinkimus regioną aplankė V. Putinas²¹. Jis iškilmingai atidarė dvi šiluminės elektrinės ir pareiškė, kad tai pirmas rimtas žingsnis užtikrinant energetinį Kaliningrado saugumą. O po to regiono žiniasklaidos forume jis gyrė strateginės paskirties raketų komplekso „Avangard“ kūrėjus. Sakoma, kad kažkas iš ceremonijos dalyvių prisiminė patriarcho Kirilo žodžius, prieš trejetą metų ištartus Kaliningrade, esą sritis – tai „Rusų pasaulio“ Europoje švyturys ir citadelė.

3.3. Karinė eksklavo funkcija

Šiandien kaliningradistikoje tai – vyraujanti tema. Dažnai klausama, kaip atsitiko, kad Kaliningrado sritis „sugrižo“ į Sovietų Sąjungos laikus ir virto kariniu bastionu, rusų A2/AD „burbulu“, bene labiausiai militarizuotu regionu Europoje?

Tai neatsitiko per naktį. Per vieną naktį buvo tik pakeista visa Rusijos Baltijos karinio jūrų laivyno vadovybė.

Formaliai karinės funkcijos paskirtis – sustiprinti Kaliningrado srities priklausomybės Rusijos Federacijai garantavimą tiek vidiniu, tiek išoriniu aspektais.

Kalbant apie vidinį aspektą, ir prieš tai buvęs išlikęs srities militarizacijos laipsnis padėjo Maskvai kontroliuoti srities politinio elito elgesį.

Pavyzdžiui, 1994–1995 m. Laisvosios ekonominės zonos režimo srityje apribojimą ir panaikinimą lydėjo specialaus, Rusijos Baltijos karinio laivyno vado vadovaujamo gynybinio rajono, tiesiogiai pavaldaus Gynybos ministerijai ir Generaliniam štabui, įsteigimas.

Kaliningrado srities gubernatoriaus rinkimuose 2000 m. Kremlius iš esmės atvirai parėmė tarp vietos politinio elito populiarių, tačiau asmeniškai

²⁰ Administracija Prezidenta RF // <http://www.kremlin.ru/acts/news/56303>, 2018-02-04.

²¹ Выпoлзов А. (2018), „Панихида по энергоблокаде и агрессии Литвы: Путин в Калининграде“, <https://regnum.ru/news/polit/2386788.html>, 2018 03 03.

V. Putinui lojalų Rusijos Baltijos karinio laivyno vadą admiralą V. Jegorovą (beje, tai buvo pirmas ir kol kas vienintelis admiralas-gubernatorius Rusijos Federacijos istorijoje).

2005 m. pabaigoje Baltijos karinio laivyno vadovybė su admiralu V. Valujevu priešakyje nedviprasmiškai perspėjo naująjį gubernatorių G. Boosą, kad srities karinis elitas neigiamai vertina pastangas stiprinti srities ekonominį ir kultūrinį bendradarbiavimą su užsienio valstybėmis, esą sukuriantį sąlygas neprievartiniam Kaliningrado srities atskyrimui nuo Rusijos Federacijos.

Tuo tarpu vertinant išoriniu aspektu – srities karinis potencialas buvo Kremlius priemonė dialoge su Vakarų Europa (JAV) dėl jėgų balanso palaikymo. Šia prasme rusiškojo karinio veiksnio tramdomoji funkcija eventualiai peržengia srities ribas, kaip minimum apimdama Rytų Pabaltijį. Pavyzdžiui, 1993–1995 m. ir 2001 m. pavasarį Maskva stengėsi išnaudoti Rusijos karinio tranzito į / iš Kaliningrado srities per Lietuvos teritoriją klausimą, siekdama ne tik stabdyti Lietuvos integracijos į NATO procesą reikalaujamomis šį tranzitą įteisinti politinėmis sutartimis, tikėdamasi išlaikyti Lietuvą savo įtakos zonoje, bet ir kontroliuoti apskritai Vakarų struktūrų plėtros į Rytus procesą, kartu darant įtaką geopolitinei situacijai Vidurio Rytų Europoje²². Pažymėtina, kad minėtais laikotarpiais Prancūzija, o ypač Vokietija, simptomiškai užimdavo nesikišimo ir net palankumo Rusijai poziciją šių tendencijų atžvilgiu.

2001 m. pradžioje dienraščiai „The Washington Times“ ir „Daily Telegraph“ pranešė, kad rusai Kaliningrade dislokuoja taktinius branduolinius ginklus. Maskva pranešimus piktai paneigė, nors vienas įtakingas to meto Kaliningrado politikas žaismingai pajuokavo: o kam dislokuoti, jeigu tie ginklai niekada nebuvo išvežti.

Panašu, kad pranešimais buvo mėginama pasauliui priminti, kad dar 1999 m. birželį Kaliningrado srityje vykusių karinių pratybų „Zapad-99“ metu buvo imituotas vadinamasis deeskalacijos scenarijus. Jis numatė taktinio branduolinio ginklo panaudojimą NATO konvencinės ginkluotės pranašumui įveikti. Tai buvo detalizuota ir naujai patvirtintoje Rusijos nacionalinio saugumo koncepcijoje bei karinėje doktrinoje. O britai šiame kontekste paskelbė apie neva sudarytus slaptus Rusijos ir Vokietijos susitarimus Kaliningrado sąskaita²³. Tai sukėlė daug triukšmo ir dar daugiau interpretacijų. Tačiau į jas šį kartą Maskva reagavo pabrėžtinai ramiai. Regis, jos tik paglostė Rusijos supervalstybišką savimeilę, leidžiančią vienašališkai lemti ir Baltijos regiono likimą.

²² Laurinavičius Č., Lopata R., Sirutavičius V. (2002), „Rusijos Federacijos karinis tranzitas į / iš Kaliningrado srities per Lietuvos teritoriją“, *Politologija*, 4, p. 3–35.

²³ Sirutavičius V. (2002), „Maskvos eksperimentas virsta ant kaklo veržiama kilpa“ žr.: Lopata R., Laurinavičius M., sudar., *Tarptautinė politika: komentarai ir interpretacijos*, Vilnius: Eugrimas, p. 256.

Pagaliau 2007 m. vasario mėn. pasaulį sudrebino V. Putino kalba „Rusija pasaulio politikoje“, pasakyta Miunchene vykusioje saugumo konferencijoje. Joje Rusijos vadovas negailėjo kritikos JAV ir Vakarams, NATO plėtrai ir pabrėžė, kad Maskva pasirengusi Kaliningrado veiksnį naudoti prieš NATO²⁴. Tai buvo tik preliudija.

Po karo prieš Gruziją, maždaug nuo 2009 m. Rusija ėmėsi rimtų organizacinių ir karinių pajėgų telkimo priemonių. Jos palietė ir Kaliningrado sritį, kuri jau iki 2016 m. virto grėsmingu kariniu bastionu.

Visų pirma Kaliningrado veiksnys buvo naudojamas Maskvos vadinaimoje „Iskander diplomatijoje“, bauginant ar laikinai dislokuojant mobiliąsias balistines „Iskander“ raketas. Štai 2016-ųjų spalį Rusijos gynybos ministerija pareiškė, kad dėl ginkluotųjų pajėgų kovinio parengimo Kaliningrado srityje ne kartą buvo dislokuoti raketų pajėgų daliniai su kompleksais „Iskander“ ir kad tokios praktikos atsisakyti nežadama²⁵. 2018 m. vasario viduryje apie mažo nuotolio raketų „Iskander“ dislokavimą Karaliaučiaus krašte pranešė Lietuvos Prezidentė Dalia Grybauskaitė ir krašto apsaugos ministras Raimundas Karoblis. Pasak R. Karoblio, anksčiau Rusija šių raketų kompleksų atveždavo pratyboms, tačiau „ši kartą situacija yra kita – tai yra nuolatinis dislokavimas, turint visą tam reikalingą infrastruktūrą“²⁶. Apie savo susirūpinimą pareiškė ne tik lietuviai, bet ir kitos NATO šalys ir Aljanso vadovybė. Rusijos Valstybės Dūmos Gynybos komiteto pirmininkas Vladimiras Šamanovas tik pasišaipė, esą Kaliningrado sritis – „mūsų teisėta teritorija, ką norim, tą darom, skirtingai nuo jų (NATO), besikviečiančių amerikiečius ir kitus nedraugiškai mūsų atžvilgiu nusiteikusius žmones“²⁷. V. Šamanovas apeliavo į vadinamąją saugumo dilemą, taip pat ir į faktą, kad 2015 m. Rusija pasitraukė iš Įprastinių karinių pajėgų Europoje sutarties (CFE).

Minėta, jai rusai kruopščiai ruošėsi. Tai rodė nuolat tobulinama karinė parengtis strateginėse pratybose „Zapad“ (1999, 2009, 2013 ir 2017 m.). Nuosekliai vyko techninis karinių pajėgų, dislokuotų Kaliningrade, perginklavimas²⁸. Pagaliau imtasi ir organizacinių priemonių, pakeičiant prieš keletą metų visą Rusijos Baltijos karinio jūrų laivyno vadovybę per vieną naktį. Atsižvelgiant į visas Rusijos karinių pajėgų vystymo priemones, taikytas Vakarų karinėje apygardoje, galima teigti, kad 2015–2016 m. Maskva įgijo visišką konvencinės

²⁴ „JAV ir Europą nuvylė V. Putino kalba Miunchene“ (2007), delfi.lt, 2007-02-12.

²⁵ „Šalia Karaliaučiaus gali būti dislokuoti nauji Rusijos raketiniai kompleksai“ (2017), delfi.lt, 2017-12-02.

²⁶ „Rusija apie veiksmus Lietuvos pašonėje: ką norim, tą ir darom“ (2018), delfi.lt, 2018-02-15.

²⁷ „Rusija apie veiksmus Lietuvos pašonėje: ką norim, tą ir darom“ (26 išnaša).

²⁸ Ivanauskas V., Keršanskas V., Kasčiūnas L. (2016–2017), Kaliningrado veiksnys Lietuvos ir Rusijos santykiuose: reikšmė Lietuvos saugumui, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga*, t. 15, p. 131–157.

ginkluotės pranašumą prieš NATO²⁹. Kaliningrado sritis šiame procese suvaidino esminį vaidmenį.

Taip klostantis aplinkybėms galime išvysti ir strategiškai naują Kaliningrado srities perspektyvą. Kaliningradas tapo ne tik rusų A2/AD „burbulų“ centru, keliančiu saugumo iššūkius Baltijos valstybėms ir Lenkijai, bet ir veiksmu, mažinančiu Baltarusijos strateginį geopolitinį vaidmenį. Akivaizdu, kad sparti Kaliningrado srities remilitarizacija metė iššūkį ne tik regioninėms valstybėms, bet ir transatlantiniams santykiams, ką parodė trijų Baltijos valstybių prezidentų vizitas Vašingtone 2018 m. balandžio pradžioje.

Kaliningrado sritis iš tiesų tampa Rusijos kontroliuojama geopolitine sąsaja: eksklavas geopolitiškai susijęs su Rusija ir labai svarbus Rusijos strateginiuose santykiuose su Vakarais.

Beje, verta atkreipti dėmesį į Kaliningrado remilitarizacijos sąsają su padėtimi Kuriluose. Dar 2011 m. vasarą Prancūzijai ir Rusijai pasirašius sutartį, pagal kurią Paryžius įsipareigojo pastatyti du „Mistral“ klasės desantinius laivus Rusijos gynybos ministerijai, šios ministerijos viceministras Vladimiras Popovkinas pareiškė, kad Maskva vieną laivą skirs Kaliningrado, o kitą – Kurilų apsaugai³⁰. Rusijai okupavus Krymą, Paryžius „Mistral“ laivų Maskvai nepardavė. Tačiau Kremlius idėjos stiprinti karinius pajėgumus Kuriluose neatsisakė.

2016 m. Rusija modernizavo salose karinę infrastruktūrą, ėmė didinti karinį personalą. 2017 m. pradžioje paskelbusi apie planus statyti karinę jūrų bazę, Maskva metų pabaigoje pradėjo realius statybos darbus. 2018 m. pradžioje Rusijos premjeras D. Medvedevas pripažino, kad Kuriluose dislokuojami kariniai lėktuvai³¹. Kilus regione susirūpinimui, V. Putinas pareiškė, kad Rusijos karinis aktyvumas Kuriluose susijęs su amerikiečių kariniu aktyvumu regione. Pasak V. Putino, tai ne Rusijos iniciatyva, o atsakas į amerikiečių karinį aktyvumą Pietryčių Azijoje. Rusijos vadovas pripažino, kad nors su Japonija yra deramasi dėl bendrų projektų vystymo Kuriluose, Maskva nesiruošia atsi-

²⁹ Sukhankin S. (5 išnaša); Westerlund F. (2017), „Russia's Military Strategy and Force Structure in Kaliningrad“, <https://www.foi.se/download/18.bc6b81b15be852194d71d/1494413062692/RUFS%20Briefing%20No%2040%20Kaliningrad%20by%20Fredrik%20Westerlund.pdf>, 2017-05-23.

³⁰ „Can We Rule Out a New Pearl Harbour?“ (2011), <https://orientalreview.org/2011/08/10/can-we-rule-out-a-new-pearl-harbour/>, 2017-12-06.

³¹ Southgate L. (2018), „An old dispute re-emerges as Russia militarises Kuril Islands“, <https://globalriskinsights.com/2018/03/japan-russia-dispute-northern-territories/>, 2018-04-02; „Russia Starting Construction of Naval Base in Kuril Islands“ (2017) 11 30 // <http://www.navyrecognition.com/index.php/news/defence-news/2017/november-2017-navy-naval-forces-defense-industry-technology-maritime-security-global-news/5761-russia-starting-construction-of-naval-base-in-kuril-islands.html>, 2017-12-05; „Russia Approves Deployment of Warplanes to Kuril Islands“ (2018), <https://themoscowtimes.com/news/russia-approves-deployment-of-warplanes-in-kuril-islands-60381>, 2018-02-03.

sakyti salų. Jo nuomone, jei Rusija žengtų toki žingsnį, salose išvystume ne tik japonus, bet ir amerikiečių kareivius. V. Putinas apeliavo į japonų–amerikiečių Karinių pajėgų statuso sutartį (SOFA), kuri tokią galimybę numato³². Taigi ir Kurilai traktuojami kaip prieš JAV nukreiptas geopolitinis įrankis, skirtas didinti Rusijos strateginę įtaką Tolimuosiuose Rytuose, Pietryčių Azijoje ir Ramiojo vandenyno baseine.

4. Kitų valstybių ir tarptautinių institucijų veiksnys Kaliningrado problemoje

Po Šaltojo karo pabaigos Kaliningrado problema domino nemažą skaičių Vakarų valstybių. Pažymėtina, kad iš esmės visos jos nepriminė Rusijai komplikuoatų teisinio ir politinio Kaliningrado srities statuso aspektų, vengė sukelti įtarimus dėl separatinių tendencijų srities atžvilgiu eskalavimo. Nepriklausomai nuo tokios Vakarų laikysenos galimo paaiškinimo bandymais neatstumti, o vėliau struktūriškai priirti Rusiją prie Vakarų, ši pozicija Maskvai atvėrė manevravimo laisvę jėgų balansavimui vakariniame flange, leido politinę-teisinę eksklavo problemą pakeisti „techniniais“ srities ekonominės ir socialinės plėtros klausimais bei užsitikrinti, kad Vakarų valstybių, taip pat ir ES požiūris Kaliningrado srities atžvilgiu reikšis tik su Maskvos žinia. Pagaliau „drovus“ Vakarų elgesys suteikė Rusijai, brėžiančiai tiesioginę geopolitinę liniją tarp Maskvos ir Kaliningrado, galimybių panaudoti ją kaip instrumentą (pavyzdžiui, reikalaujant specialių sprendimų dėl srities kaip Rusijos Federacijos sudedamosios dalies gyvybiškumo) stabdant Vakarų struktūrų plėtrą ir integraciją, kitaip tariant, paverčiant eksklavą Rytų–Vakarų santykių įkaitu.

Tokią Kaliningrado geopolitikos formulę mėgino kvestionuoti kaimyninės (tarpinės) valstybės, Lietuva ir Lenkija, rodžiusios nemažą angažuotumą Kaliningrado srities padėtimi ypač savųjų apsisprendimų dėl gravitacijos į Vakarų ir praktinio jų įgyvendinimo laikotarpiams. Jos ne kartą bandė atkreipti Vakarų dėmesį į Rusijos užsienio politikos strategiją revizuoti euroatlantinės integracijos įtakoje besiklostantį jėgų santykį remiantis didžiųjų valstybių koncerto modeliu ir skundėsi, kad tai bandoma padaryti tarpinių valstybių interesų sąskaita ir kad tam gali būti panaudota Kaliningrado srities problema.

³² Taishu Pitt J. (2017), „The Third Annual Eastern Economic Forum and the Japan-Russia Summit“, <https://thediplomat.com/2017/09/the-third-annual-eastern-economic-forum-and-the-japan-russia-summit/>, 2017 09 08; Gady F.-S. (2017), „Putin: Russian Force Buildup in Kuril Islands a Response to US Military Actions“, <https://thediplomat.com/2017/06/putin-russian-force-buildup-in-kuril-islands-a-response-to-us-military-actions/> 2017 06 05.

Lietuvai tai padėjo susilaukti JAV ir Didžiosios Britanijos paramos atlaikant Rusijos spaudimą dėl karinio tranzito per jos teritoriją įteisinimo 1993–1995 ir 2001 m. Susilaukė Europos Komisijos ir kai kurių Šiaurės Europos valstybių pritarimo ir oficialaus Vilniaus 1998 m. suformuluota situacija „Kaliningrado srities problemą paversti privalumu“. Pabrėžtina, kad šiai situacijai iš pradžių neprieštaravo ir Maskva, amžių sandūroje vertinusi Lietuvos narystę ES kaip tolimą perspektyvą ir daugiau rodžiusią rūpestį kalti pleištą tarp JAV ir Europos bei plėsti dvišalius santykius su didžiosiomis ES valstybėmis.

Tačiau palaipsniui suvokdama padariusi klaidą vertindama euroatlantinės integracijos mastą ir spartą, Maskva atvirai perėjo prie konfliktinio balansavimo. Aiškindama, kad ES plėtra Kaliningrado srities atžvilgiu yra išorinis įvykis, todėl atsakomybė už šio Rusijos Federacijos regiono adaptaciją ir susisiekimą su kontinentine Rusija tenka Briuseliui, ji siekė pakeisti dialogo dėl Kaliningrado srities raidos struktūrą, šalindama iš jo „tarpininkus“ ir derėdamasi dėl eksklavo klausimų tiesiogiai su didžiosiomis ES valstybėmis ir Briuseliu.

Lenkija ir Latvija, siekdamos neutralizuoti rusiškojo veiksnio įtaką nacionaliniams euroatlantinės integracijos interesams, linko mažinti savo angažuotumą šiame dialoge. Pasiskelbusios „netranzitinėmis“ šalimis, jos iš esmės palengvino Rusijai susikoncentruoti tik ties vienu taikiniu – Lietuvos Respublikos teritorija.

Kompromituodama Vilnių kaip kliuvinį normaliai eksklavo raidai, Maskva reikalavo eksteritorinių koridorių bei kitokių preferencijų rusiškajam veiksmui Lietuvos teritorijoje. Tuo tarpu pasinaudodama dvišaliais santykiais su didžiosiomis ES valstybėmis, Rusija spaudė ir atvirai šantažavo ir Europos Komisiją, siekdama gauti privilegijų bei kompensacijų visiems Rusijos Federacijos gyventojams, o po ES plėtros pareikalavo specialaus derybinio formato Kaliningrado srities klausimams svarstyti.

Vakarų valstybės nedrįso priminti Rusijai, kad Kaliningrado srities statuso klausimas tarptautinės teisės požiūriu yra neišspręstas – teisės principų išsižadėjimas dėl tariamos naudos ir iš to kylantis nusilenkimas jėgos principui. Buvo pasirinktas „lankstus“ sprendimas – politinė problema iš pat pradžių buvo pakeista „techniniais“ srities ekonominės ir socialinės plėtros klausimais. „Drovus“ Vakarų valstybių elgesys – nenoras priminti politinį ir teisinį srities statuso aspektus – baigėsi, kaip ir buvo galima laukti, „jėgos politika“ – Rusijos spaudimu ir net atviru šantažu.

Diplomatiniai Rusijos ir ES santykiai parodė, kad pirmoji formaliai priėmė antrosios siūlomas tų santykių taisykles³³. Briuselis atsisakė prisiimti

³³ Lopata (6 išnaša), p. 107–115.

politinę atsakomybę už srities raidą, sutiko orientuotis tik į tas problemas, kurios kilo dėl tiesioginių procedūrinio pobūdžio ES plėtros pasekmių, ir neatsisakė atverti europinius fondus ekonominiam eksklavo augimui faktiškai pagal Rusijos sąlygas.

Vis dėlto iš esmės naują Kaliningrado srities perspektyvą, neleidžiančią eksklavui nutolti nuo metropolijos ir projektuojančią jam aktyvios rusiškosios geopolitinės įkamšos europinės integracijos erdvėje funkciją, atvėrė Maskvos tiesioginis strateginis kontaktas su Vakarais, konkrečiai su svarbiausiu šiame kontekste kontrahentu – Berlynu. Konkrečias šio kontakto apraiškas galima buvo išvysti ir anksčiau, ir dabar („Nord Stream“ I ir II). Kita vertus, tokiose ES žingsniuose galima įžvelgti ir bandymus „pririšti“ Rusiją prie Europos.

Po Krymo okupacijos padėtis pasikeitė. Sankcijos Rusijai yra griežtinamos. Kaliningrado sritis ir joje dislokuotas karinis potencialas suvokiami kaip Rusijos priemonė dialogui su Vakarais dėl galios pusiausvyros palaikymo³⁴. Tačiau nereikėtų atmesti galimybės, kad Kaliningradas, pasikeitus tarptautinėms aplinkybėms, vėl gali tapti „pereinamuoju pėstininku“ Rusijos –Vakarų geopolitinėje šachmatų partijoje. Maskvą persvarstyti savo politiką paskatintų derybos su ES dėl bevizio režimo (Kaliningradui tampant šio proceso „bandomuoju regionu“) ar dėl ES – Eurazijos ekonominės sąjungos derybos dėl laisvos prekybos erdvės „nuo Lisabonos iki Vladivostoko“.

Taip pat pastebėtina, kad nepaisant sankcijų ir, atrodo, nepalankios socialinės-ekonominės aplinkos, Kaliningrade neatsisako investuoti vokiečiai („BMW“), o ir lietuviai (trašos).

5. Eksklavo jungties su metropolija užtikrinimas (karinio, keleivių ir krovinių tranzito klausimai)

Siekdama išvengti eksklavo izoliacijos nuo kontinentinės Rusijos teritorijos, užsitikrinti papildomus saugiklius srities priklausomybei laiduoti bei įtakai integraciniams procesams ES didinti, Rusija naudojo ir kitus būdus. Manipuliuodama eksklavo kaip „bandomojo regiono“ idėja, ji ėmėsi stiprinti centro kontrolės sričiai mechanizmus.

Turint omenyje tai, kad po Šaltojo karo daugelis prognozių Kaliningrado srities atžvilgiu neišsipildė, o pačių rusų įvairūs srities modernizavimo planai dėl įvairių priežasčių nebuvo įgyvendinti, tikėtina, kad Maskva, didin-

³⁴ Westerlund F. (29 išnaša).

dama srities priklausomybę, daugiau klausis tradicinėmis tos priklausomybės užtikrinimo priemonėmis – stiprindama eksklavo jungtį su metropolija.

Tradicškai šią jungtį Rusija siekė užtikrinti per Lietuvos teritoriją, išnaudodama tranzito – karinio, keleivių, krovinių – klausimus.

Rusiškojo karinio tranzito į / iš Kaliningrado srities per Lietuvos teritoriją klausimas buvo pats jautriausias, kėlęs tarp Maskvos ir Vilniaus nemažą įtampą. Problemos esmė ta, kad Rusija savo kariniam tranzitui per Lietuvos teritoriją siekė specifinių sąlygų – bandė legitimizuoti šį tranzitą, faktiškai suteikdama jam settlementinį statusą. Tuo tarpu Lietuva šiose Rusijos užsienio politikos pastangose įžvelgė pavojų savo suverenitetui ir integracijai į NATO. Šiuo klausimu buvo pasiektas kompromisas, kuris, neatimdamas iš Maskvos galimybių naudotis tranzitine teritorija, išsaugojo Lietuvos suverenumą³⁵. Nusistovėjusi rusiškojo karinio tranzito tvarka nesutrukdė Lietuvai integruotis į euroatlantines struktūras. Tačiau tai nereiškia, kad Maskva nebando šios tvarkos kvestionuoti ir gali imtis provokacijų, paaštrėjus, pavyzdžiui, santykiams su atskiromis euroatlantinei erdvei priklausančiomis valstybėmis ir institucijomis.

Rusijos Federacijos piliečių tranzito į / iš Kaliningrado srities tranzito klausimas taip pat išspręstas kompromisu. Tiesa, sprendžiant klausimą dalyvavo ne tik Lietuva ir Rusija, bet ir ES. Bent šiuo metu šis rusų keleivių tranzitas per Lietuvos teritoriją grėsmių nekelia, yra kontroliuojamas. Tačiau tai nereiškia, kad Maskva neatsisakytų išnaudoti šį tranzitą kaip provokacijų įrankį.

Nepaisant Rusijos pastangų specifiskai institucionalizuoti krovinių tranzito į / iš Kaliningrado srities klausimą, sprendimai dėl šios rūšies rusiškojo tranzito rutuliojasi techninio pobūdžio lygmeniu ir dažnai priklauso nuo santykių tarp ES ir Rusijos pobūdžio.

Šiuo metu vienas iš Maskvos galvosūkių – srities aprūpinimas energetiniais ištekliais. Po to, kai Baltijos šalys desinchronizuošis nuo vadinamojo BRELL žiedo, Kaliningrado regionas taip pat nebepriklausys šiai energetikos sistemai ir turės veikti savarankiškai. Naujų termofikacinių jėgainių atidarymas srityje 2018 m. pradžioje parodė, kad Maskva tam rimtai ruošiasi. Atidarymo ceremonijoje „Inter RAO“ valdybos pirmininkas pareiškė, kad jėgainės skirtos „užtikrinti patikimą elektros tiekimą Kaliningrado energetikos sistemai, kai ši veiks izoliuotu režimu“³⁶. Maskva rengiasi Kaliningrado energetikos sistemą išlaikyti izoliuotą.

Tai rodo energetiniai planai, kuriuose ne tik dar kelių šiluminių elektri-

³⁵ Laurinavičius Č., Lopata R., Sirutavičius V. (22 išnaša), p. 30–35.

³⁶ „Energetikos ministras: Rusija ruošiasi Baltijos šalių elektros tinklų atjungimui“ (2018), delfi.lt, 2018 m. kovo 3 d.

nių, bet ir suskystintųjų dujų terminalo statybos, taip pat naftos Baltijos jūroje plėtra. „Lukoil“ skelbiasi šiais metais pradėsiantis statyti dar vieną platformą (D41) ir planuoja naujus naftos gręžinius prie Kuršių nerijos (D18 ir D19). Panašu, kad šie planai ir atsispindėjo minėtame naujajame V. Putino pasirašytame įstatyme dėl Kaliningrado srities ekonominio-socialinio vystymo. Įstatymu, be kita ko, praplečiama SEZ teritorija, įtraukiant į ją Kaliningrado srities vidaus vandenį ir Rusijai priklausančią Baltijos jūros dalį. Maskva nepamiršta ir „Nord-Stream II“ projekto bei planuojamos „dujinės“ atšakos į sritį.

Grįžtant prie tranzito, svarbu pabrėžti, jog metropolija deda nemažai pastangų visas tris tranzito rūšis susieti. Tokiu būdu ji bando specifinį keleivių tranzito režimą pradėti taikyti ir krovinių vežimams, o eventualiai – ir kariniam tranzitui į / iš Kaliningrado srities per Lietuvos teritoriją. Kita vertus, minėti energetiniai projektai, taip pat ir kiti projektai, pavyzdžiui, susiję su transporto infrastruktūra (greitkelių statyba ir rekonstrukcija, oro uosto „Chrabrovas“ rekonstrukcija ir plėtra, tarptautinės kruizinių laivų ir krovinių jūros terminalo Pionerske statyba, esamo Kaliningrado uosto infrastruktūros modernizavimas, naujų keltų linijai Kaliningradas–Ustluga statyba) rodo, kad Maskva dės visas pastangas palaikyti Kaliningrado srities gyvybingumą izoliacijos ir tranzito varžymo (nutraukimo) sąlygomis.

Išvados

Apibendrinant, reikia pabrėžti, kad Maskva po Šaltojo karo nuolat palaikė įtampą dėl dviejų jos strategijų Kaliningrado srities („zagraničnaja Rosija“) atžvilgiu. Pirmoji – srities, kaip karinio forposto, ypatingo strateginio regiono, atsižvelgiant į aplinkybes atliekančio placdarmo įtakai plėsti ir (arba) barjero Vakarų įtakai stabdyti vaidmenį. Antroji – srities, kaip ekonominių reformų bandymų aikštelės, galėjusios dėl savo palankios geografinės padėties tapti geopolitine sąsaja, jungiančia Rusiją su Vakarais.

Tam tikrais laikotarpiais būta gana pagrįstų vilčių, kad Maskvoje palaipsniui išsivyras KS kaip ekonominių reformų bandymų aikštelės vizija. Ji netgi diplomatinuose dokumentuose, derintuose tarp Vakarų ir Rusijos, buvo vadinta „bandomuoju projektu“, o ir pati Maskva nesibodėjo teikti sričiai vilčių kaip kompensaciją už eksklaviškumą gauti naują politinį ir ypatingą ekonominį statusą. Tiesa, šiandien akivaizdu, kad tuo metu Maskva faktiškai neturėjo strateginio plano, kaip užtikrinti stabilią socialinę-ekonominę srities raidą, ir ne iš karto suvokė tarptautinių procesų, pirmiausia – euroatlan-

tinės integracijos – masto ir spartos. Kadangi strateginės vizijos dėl KS neturėjo ir Vakarai, Maskvai atsivėrė manevravimo laisvė galios balansavimui vadinamajame vakariniame flange, leido politinę eksklavo problemą pakeisti „techniniais“ srities ekonominės-socialinės plėtros klausimais ir užsitikrinti, kad Vakarų valstybių požiūris ES atžvilgiu gali reikštis tik su Rusijos žinia. Tokiu būdu Kremlius suvokė, kaip euroatlantiniais integracijos procesais galima pasinaudoti.

Maždaug prieš penkiolika metų Maskvoje apsispręsta, kad dramatiškas ekonominis srities atsilikimas nuo kaimynų, visų pirma, Lenkijos ir Lietuvos, gali būti pragaištingas. Todėl bandyta ieškoti naujų instrumentų ir naujų veikimo erdvių. Mestos federalinės lėšos „stabilizuoti“ ekonominį atotrūkį nuo kaimynų, paskelbtas šūkis, esą Kaliningradas yra Rusijos langas į Europą, t. y. sritis turi būti ne teritorija, kurią europiečiai stengiasi išnaudoti kaip lengvatinę kortą skverbiantis į Rusijos rinkas, o placdarmu rusiškajam verslui integruotis į europines rinkas, bandyta modernizuoti srities valdymą, apsispręsta netgi sulaužyti tradiciją traktuoti Kaliningrado istoriją tik nuo 1945 m. ir pripažinti istorijos tęstinumą, taip pat mielai sutikta ES finansinė parama, žinoma, ją perskirstant Maskvoje.

Taigi realioje diplomatinėje praktikoje Kaliningrado sritis virto įkeistu daiktu, naudojamu Rusijos ir Vakarų strateginiuose mainuose, paremtuose atgrasinimo (sulaikymo) – nuraminimo ir susiejamumo taktika. Iki 2004 m. Kaliningrado sritis buvo paversta geopolitiniu įkaitu – cesijos procese karo grobio pagrindu atitekusi teritorija, kuria siekta ne tik išlaikyti, bet ir priversti kitas šalis, tarptautines institucijas susilaikyti nuo bet kokio tiesioginio arba netiesioginio įkaito išlaisvinimo akto. Kartu tai reiškė, kad eksklavo, kaip geopolitinio įkaito, transformacijos kryptis priklausys ir nuo to, ar Rusijos politika srities atžvilgiu sudarys sąlygas federaliniam centrai eksklavą panaudoti kaip placdarmą savo įtakos ES didinimui labiau, nei didės Kaliningrado srities atsivėrimas ES.

Pabrėžtina, kad Kaliningrado srities ateities klausimą Maskva sieja ne tik su Potsdamo šleifo įveika santykiuose su Vakarais, bet ir su Kurilų priklausomybės klausimu byla santykiuose su Japonija ir šios bylos įtaka Rusijos strategijai Tolimuosiuose Rytuose. Rusija suvokė, kad absoliutus teritorinis legitimumas yra nepasiekiamas tiek Kuriluose, tiek – galbūt mažesniu laipsniu – Kaliningrade. Maskva tikėjosi ir tebesitiki spręsti šią problemą palankaus sau balanso sukūrimu: rytinių sienų legitimumo kvestionavimą iš Japonijos (JAV) pusės ji bandė atsverti Kinijos, o Kaliningrado priklausomybę – Vakarų Europos valstybių kortomis. Tokiu balansavimu Kremlius vylėsi ne tik išlaiky-

ti *status quo* vakariniame ir rytiniame flanguose, bet ir neuždaryti kelio savo eventualiems politiniams, diplomatiniais, įtakos sferų, neatmetant teritorinių, laimėjimams.

Po Vakarų plėtros Vidurio–Rytų Europoje akademinis dėmesys Rusijos balansavimui, naudojant Kaliningrado veiksnį, nuslopo. Tačiau po Rusijos karinės intervencijos į Ukrainą prasidėjusi galios pusiausvyros slinktis Baltijos jūros regione verčia iš naujo permąstyti Kaliningrado politinį, ekonominį ir karinį statusą, jo vietą naujoje saugumo architektūroje.

Maskva sugriežtino socialinių-ekonominių ir politinių procesų Kaliningrado srityje kontrolę. Metropolija finansinėmis subsidijomis, ekonominio statuso keitimais, infrastruktūriniais projektais mėgina stabilizuoti socialinę-ekonominę padėtį eksklave ir deda visas pastangas palaikyti Kaliningrado srities gyvybingumą izoliacijos ir tranzito varžymo (nutraukimo) sąlygomis. Politinė kontrolė užtikrinama Maskvos tiesioginiais statybiniais srities vadovybėje ir „Vieningosios Rusijos“ dominavimu vadinamosiose renkamosiose institucijose.

Po karo prieš Gruziją, maždaug nuo 2009 m., Rusija ėmėsi rimtų organizacinių ir karinių pajėgų telkimo priemonių. Jos palietė ir Kaliningrado sritį, kuri jau iki 2016 m. virto grėsmingu kariniu bastionu. Atsižvelgiant į visas Rusijos karinių pajėgų vystymo priemones, taikytas Vakarų karinėje apygardoje, galima teigti, kad 2015–2016 m. Maskva įgijo visišką konvencinės ginkluotės pranašumą prieš NATO. Kaliningrado sritis šiame procese suvaidino esminį vaidmenį.

Taip klostantis aplinkybėms galime išvysti ir strategiškai naują Kaliningrado srities perspektyvą. Kaliningradas tapo ne tik rusų A2/AD „burbulų“ centru, keliančiu saugumo iššūkius Baltijos valstybėms ir Lenkijai, bet ir veiksniumi, mažinančiu Baltarusijos geopolitinį vaidmenį. Akivaizdu, kad nuosekli Kaliningrado srities remilitarizacija metė iššūkį ne tik regioninėms valstybėms, bet ir transatlantinėms santykiams. Maskvai eksklavo karinis potencialas yra priemonė strateginiam dialogui su Vakarais dėl jėgų balanso palaikymo. Pastebėtina, kad ir remilitarizuojamų Kurilų veiksnį Maskva traktuoja kaip prieš JAV nukreiptą geopolitinį įrankį, skirtą didinti Rusijos strateginę įtaką Tolimuosiuose Rytuose, Pietryčių Azijoje ir Ramiojo vandenyno baseine.

Tačiau nereikėtų atmesti galimybes, kad Kaliningradas, pasikeitęs tarptautinėms aplinkybėms, vėl gali tapti „pereinamuoju pėstininku“ Vakarų-Rusijos geopolitinėje šachmatų partijoje. Maskvą persvarstyti savo politiką Kaliningrado atžvilgiu paskatintų derybos su ES dėl bevizio režimo

(Kaliningradui tampant šio proceso „bandomuoju regionu“), ES – Eurazijos ekonominės sąjungos derybos dėl laisvos prekybos erdvės „nuo Lisabonos iki Vladivostoko“ (galimas daiktas, Kurilų funkcija priklausytų nuo augančio Rusijos poreikio mažinti priklausomybę nuo Kinijos, pasitelkiant kaip atsvarą Japoniją) ir kt. veiksniai.

2018 balandis